

A MAGYAROK SZLOVÁKOKRÓL ALKOTOTT KÉPE A REFORMKORBAN

Kiss László

(Eszterházy Károly Főiskola, Eger)

”Mi” és „Ők”

Jól ismert, hogy a 18. század utolsó negyedével kezdődő és nagyjából az 1840-es évek végéig tartó időszakot a történetírás – némileg pontatlanul – a „nemzeti ébredés”, „nemzeti újjászületés” időszakának nevezi. A modern nemzeti tudat, a magyar és szlovák nacionalizmus kialakulásával párhuzamosan megjelentek és kiéleződtek a nyelvi-kulturális, majd politikai-területi ellentétek. A sok évszázados együttélés viszonylagos toleranciáját mindkét részről felváltotta az erősödő intolerancia, egymás törekvéseinek kétségbe vonása vagy tagadása. A magyar és a szlovák nemzeti törekvések útjai fokozatosan szétváltak, majd szembefordultak egymással. A „hosszú 19. század” közepére beállt a szinte teljes kommunikáció hiány.

Köztudott, hogy az etnocentrikus csoportkép és csoporttudat a „mi-csoport” (a saját csoport) és az „ők-csoport” (az idegen csoport/csoportok) értékeinek, szokásainak, tulajdonságainak és törekvéseinek szembeállítására, a saját csoport értékeinek felnagyítására, és az idegen csoport(ok) értékeinek lebecsülésére épít. A nemzeti önkép és a mások képe ugyanis egy (társadalmi, etnikai vagy nemzeti) csoport közösségtudatának egymást kiegészítő vetületeinek tekinthetők, amelyek azonban összeillesztve sem adnak reális összképet.¹

A reformkori magyar és szlovák nacionalizmus is ilyen kettős arculatú és funkciójú tudattartalom volt, amelyet a tolerancia-intolerancia és a befogadókirekesztés kettőssége jellemezett. Egyfelől tehát a magyar és a szlovák nemzeti közösség megeremtésére, a nemzeti összetartozás és egység erősítésére, a nemzeti integrációra, s – ezekkel együtt – a nyelvi, kulturális stb. homogenitásra törekedett. Ennek megfelelően a magyar liberális nacionalizmus többnyire toleráns volt a (közös állami-politikai hagyományok, történelem és történelmi emlékezet, eredet, nyelv, kultúra, stb. által összetartozó) nemzet tagjaival szemben. Befogadó volt azokkal a nem magyarokkal (németekkel, zsidókkal, szlovákokkal stb.) szemben is, akik elfogadták az „asszimilációs társadalmi szerződés”-t, azaz a jogi, formai egyenlőségért cserébe az identitás-feladás, a beolvadás útjára

¹ A másokról alkotott kép. In: Hanák Péter: A Kert és a Műhely. Gondolat, Bp. 1988. 108. (A továbbiakban. Hanák) – A reformkornak több értelmezése van. Kezdetét az irodalomtörténet az 1770-es évek első feléhez köti. A hagyományos történetírás Széchenyi István 1825-ös felszólalásától, a mai pedig „Hitel” c. munkájának (1830) a megjelenésétől datálja. A reformkor vége minden esetben 1848 tavasza.

léptek. A magyar liberálisok mindenkinek felkínálták az egyéni jogokra korlátozott egyenlőséget. A nem magyarok kollektív nemzeti igényeit azonban – a horvátok kivételével – nem fogadták el.²

Ez utóbbi már a nacionalizmusok intoleráns, kirekesztő, dezintegrációs funkciójából következett, amely a saját értékei bűvöletében élő „mi-csoport”-ot szembeállította, elhatárolta, megkülönböztette másoktól. „*A magyar, még a legszegényebb is, büszke, különösen arra, hogy ő nem tót, nem német, hanem magyarnak született...*” – írta nem kis nemzeti elfogultsággal a Pesti Divatlap szerkesztője 1845-ben.³

Ez a kiragadott példa is jelzi, hogy a reformkori magyar politikusok és újságírók a tótokat is lenézték. Az önmeghatározáshoz, a pozitív nemzeti önkép kialakításához ugyanis elhatárolódásra, szembeállításra, egyfajta ellen(ség)kép kialakítására volt szükség.⁴ A soknyelvű, soketnikumú, multikulturális Magyar Királyságban tehát a tótoknak a magyarok, a magyaroknak pedig a tótok lettek az „ők-csoport”.

Miért éppen a szlovákok?

Legegyszerűbb lenne ezt a fontos kérdést a magyarok önszeretetével, nemzeti büszkeségével magyarázni. A reformkori magyar sajtó ugyanis számos ilyen magyarázattal szolgált. A „közönséges nacionalizmus”-t Thaisz András már 1820-ban azért bírálta, mert csak saját magát becsülte. Önszeretetét az egekig emelte, más nemzetek érdemeit viszont gyalázta, utálta és gyűlölte.⁵ Rónay Jácint is a büszke magyarok önfejűségét kritizálta a korszak végén, 1847-ben. „*Sokkal büszkébb ő, minthogy hibáit elismerné, sokkal könnyelműbb, minthogy*

² Az „asszimilációs társadalmi szerződés”-re, a magyar liberálisok nemzetfelfogására, politikájára lásd Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae. Redigit: Sándor Gebei. Eger. 2005. 51–101. (A továbbiakban: Kiss 2005.)

³ Idézi: Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népismeret, statisztikai és történeti folyóirat. (Az 1846. évi kiadás reprintje) Bp. 1984. 7. (A továbbiakban: Magyarföld... 1984.) – A továbbiakban, hogy hűek maradjunk a korabeli magyar terminológiához, a szlovákokat helyenként mi is „tótok”-nak mondjuk.

⁴ František Palacký és a cseh nemzetébresztők szemében a németek voltak az ellenség, míg Ján Kollár eposza a németek mellett a magyarokban látta a szlovákokat/szlovákokat fenyegető fő veszélyt. Ludovít Štúr szerint: „*Szlovák az, aki nem magyar!*” Idézi: Kollai István: „Még titokként fekszik előttünk a Felföld”. Kortárs 2005/7. Az internetes változatát lásd:

<http://www.kortaronline.hu/0507/kollai.htm> 6. (Utolsó látogatás: 2008. 01. 09.) – Jól ismertek Vladimír Mináč 1965-ben írt gondolatai is: „*A magyarság a szlovák politikai végzete. Ha a szlovák politika önállóan volt, elsősorban a magyarokkal szemben volt az. Mozgásiránya a magyar politika mozgásirányának a negatívja, koncepciói ellenkoncepciók, hangja visszhang csupán.*” Vladimír Mináč: Itt nemzet él. In: A szlovákkérdés a XX. században. Kalligram, Pozsony. 1996. 367. (A továbbiakban: A szlovákkérdés)

⁵ Thaisz András: Némelly Itéletek a Magyar Országai folyó Irásokról... Tudományos Gyűjtemény, 1820. II. kötet, 96. – Lásd még: Magda Pál: A nyelv művelésével hirtelenkedni nem kell. Felső Magyar-Országai Minerva. 1830. november. 6. évfolyam, 4. kötet, 11. füzet, 10. írás, 110.

*tévedései felett búslakodnék; a hibákat magában sohasem keresi, veszteségeiben mást okul, hátramaradását, hanyatlását más okozá.*⁶

Tény, hogy a szlovákokról kialakított képnek is fontos eleme volt a bűnbakkeresés, ám ez a magyarázat önmagában kevés.⁷ A szlovák-kép megváltozása közvetlenül összefüggött az 1840-es évekre kialakult – előbb említett – liberális magyar nemzetfelfogással, amely a régi „natio hungarica”-ra támaszkodott. A középkori-koraújkor Magyarhonban (Hungáriában, Uhorskóban) a hódító magyarok eredettörténete és a soketnikumú Magyar Királyság története szétválaszthatatlanul összefonódott, a magyaroké volt. A „közös haza” egyenlő jogú tagjainak, hungarusnak számítottak ugyanis a nem magyar nemesek és nemesi kötődésű csoportok is, nyelvi, etnikai és egyéb különbség nélkül.⁸ A hungarus tudat tehát a történeti jogra, a magyar államiságra, s nem az etnikai, nyelvi, regionális vagy egyéb hovatartozásra épült.

Az 1840-es évek elejére kialakuló „egy politikai nemzet” értelmében tehát az ország nem magyar lakosai – a horvátokat kivéve – nem alkothattak nemzetet! A magyar állam más ajkú és származású polgárai voltak csupán.⁹ Ennek megfelelően a reformkori magyar politikusok, Rónay Jácinthoz hasonlóan, világos különbséget tettek nép és nemzet, „népesség” és „nemzetiség” között.¹⁰ A 18. század végétől az addigi „magyarországi”-t „magyar”-nak kezdték fordítani. A magyarországi, közös történelem és kultúra ezzel a reformkor végére magyarrá vált. Megszilárdult az „Árpád népe” által uralt és vezetett Magyarország etatista koncepciója. A magyarok lettek az egyedüli államalkotó nemzet, az ország „urai”, kulturális és civilizációs értékeinek egyedüli képviselői.¹¹

⁶ Rónay Jácint: Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. In: Nemzetkarakterológiák. Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai. Osiris, Bp. 2001. 109. (A továbbiakban. Rónay)

⁷ Hanák 110. – A bűnbakkeresés lényege az ókortól kezdve a saját hibák, a nem kedvelt vagy szégyellt vonások, rossz tulajdonságok erénnyé avatása, egy másik, idegen csoport nyakába varrása.

⁸ Ezt a hagyományos nemesi nemzetfelfogást fogalmazta meg például Thaisz András 1825-ben. Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei Folytatásáról. Tudományos Gyűjtemény, 1825. XI. kötet, 126.

⁹ Így látta ezt a lengyel születésű Orosz László is. Pillantás Magyarország állapotjára. Századunk. 1841. június 28. 4. évfolyam, 51. és 52. szám, 395. – Szontagh Gusztáv szerint: „*Mi mindnyájan, magyarul, németül, tótul vagy ráczul beszélők, az egyik magyar állodalom magyar polgárai vagyunk, ... 's az egész együttképezi a' magyar nemzetet*”, pontosabban az egy és oszthatatlan magyar nemzetet. Nemzetiségünk' ügye, 's a' panszlavismus' jelenségei ágost. hitv. felsőbb iskoláinkban. Társalkodó, 1841. január 20. 6. szám, 21.

¹⁰ „*Valamely országban lehet több nép, de nemzet csak egy. Hazánkban van német, tót – nép, nemzet csak egy van, s ez a magyar; mert csak neki van saját politikai álladalma.*” Rónay 53. – Az 1830/1840-es évek fordulójától a reformkori lapokban a magyar „politikai nemzet” számos magyarazatával találkozhatunk. Szinte mindegyikben közös volt, hogy pontos különbséget tettek nemzet és nép, nemzetiség és népesség között.

¹¹ A szlovák történetírásban erre vonatkozóan legújabbán lásd pl.: Dušan Škvarna: Nagyságunk és kicsiségünk. (Két indok nélküli szereotípiáról) In: Szlovákok az európai történelemben. Közép-Európa Intézet, Teleki László Alapítvány, Bp. 1994. 28. A tanulmány más című, szlovák nyelvű változatát – egyebek között – lásd: Dva póly jednej neodövdnenej mentality. In: Dušan

Ebben a felfogásban a – következetesen „tótok”-nak nevezett – szlovákok olyan állam nélküli, „történelem nélküli nép”-nek számítottak, akiknek a sorsa felolvadt, beolvadt a magyar „történelmi nemzet”-ébe. Volt népiségük (népi nyelvük, kultúrájuk, saját viseletük, népdalaik...), de nem lehetett a nemzet lényegét adó nemzetiségük, mert ez csak az államisággal rendelkező magyarokat illette meg.

Ez a kirekesztő szemlélet több további következménnyel járt. A tótok (ruszinok, oláhok, rácok, németek stb.) jelenléte és állami történelmet, kultúrát formáló szerepe nem válhatott hangsúlyossá. Ez annak is köszönhető, hogy a reformkori magyaroknak nem volt kiforrott képük a Felső-Magyarországon élő szlovákokról. Ráadásul a „felső-magyarországi szlávok” az 1840-es évekig nem rendelkeztek egységes nyelvvel, saját identitástudattal és önképpel.

Csoda-e, ha a reformkori magyar politikusok ellenezték még a legszerényebb szlovák nemzeti igényeket is? Egyáltalán nem, hiszen még a jogos szlovák kérések is a kívánatos magyar nemzeti-nyelvi egység ellen hatottak. A szláv/szlovák nemzeti tudat és a szlovák irodalmi nyelv megteremtésén fáradozó szlovák nemzetébresztőket tehát rögtön a magyar nemzeti-nyelvi egység megbontásával vádolták. Ebben a felfogásban ugyanis, az értelmiségnek, bármilyen származású legyen is, „*magyarnak kell lennie! de az élet' alsóbb fokain, az isteni tiszteletben 's házi körben a' népesség, népi nyelv 's a' saját erkölcsök 's szokások, érintetlenül maradnak.*”¹²

A magyarok szlovákokról alkotott képét az is befolyásolta, hogy az észak-magyarországi, zömmel szlovákok által lakott vármegyék nem alkottak önálló (közigazgatási, vallási, autonóm) egységet. A magyar állam tagolatlan részei voltak. Ezt a régiót – az Alfölddel szembeállítva – régóta Felföldnek, Felső-Magyarországnak, Észak-Magyarországnak stb. nevezték. Az 1840-es években Kossuth Lajosék tollán megszületett a Felvidék kifejezés. A magyar szóhasználatban tehát sem a Szlovákia (Slovensko), sem a szlovák, szlovákok kifejezés nem szerepelt, mivel ezekre egyszerűen nem volt szükség!¹³

Ez azzal is összefüggött, hogy a tótokat – a németekhez és zsidókhoz hasonlóan – a magyar nemzet létszámát gyarapító asszimilációs bázisnak tekintették. A nem magyarok asszimilációja létfontosságú nemzeti érdek volt, ha meg akarták őrizni hegemon helyzetüket a Magyar Királyságon belül, ha el akarták kerülni a – szlávoknak dicső jövőt, a magyaroknak viszont nemzethalált jövőndölő –

Škvarna: Cesta moderných slovenských dejín. Banská Bystrica. 2007. 50–63. (A továbbiakban: Škvarna)

¹² Irodalom. Athenaeum. 1842. október 11. 6. évfolyam, 44. szám, 347.

¹³ Dušan Kováč a mai szlovák történetírás hivatalos felfogását fogalmazta meg akkor, amikor azt állította, hogy annak ellenére, hogy a hivatalos dokumentumokban és a latin nyelvű szakirodalomban sehol nem szerepel a szlovák vagy Szlovákia megjelölés, de a „slavus” a szlovák szinonimájának tekinthető. A Szlovákia elnevezés pedig teljesen legitím a szlovákok által lakott terület megjelölésére, még akkor is, ha ez nem volt önálló közigazgatási terület. Lásd: Filozófia és mitizálás a szlovák történelemben. Tiszatáj, 1995/1. 70.

herderi jóslat beteljesülését. Az összlakosságon belül ugyanis a magyarok – 40% körüli arányukkal – kisebbségben, illetve relatív többségben voltak csupán!¹⁴

A magyar asszimilációs reményeket erősítette, hogy a 19. század első felében tömeges méreteket öltött az északi vármegyékben élő nemesség és – kisebb mértékben – az értelmiség, valamint a polgárság magyarosodása.¹⁵ Lendületet vett a vármegyékben a szlovákok adminisztratív eszközökkel történő magyarosítása is. Az említett csoportok a hungarus patriotizmus folytatásaként tértek át a magyar tudatra. Ez az áttérés ugyanis korábbi státuszuk megőrzésével és a társadalmi-politikai előrelépés lehetőségével járhatott. Az önkéntes magyarosodás okozta hatalmas veszteségről Ladislav Kováč ezt írta. „*Néhány évtized alatt elvesztettük egész felső-magyarországi nemességünket: az egyszerűen elmagyarosodott. ... Az iparosok, ez az erős és életképes osztály... ugyancsak levált rólunk. A zsidók, akik nem sokkal később döntő jelentőségű szerephez jutottak a magyar tudományosság fejlődésében, kiváltak.. a nemzetből...*”¹⁶

A felső rétegek elmagyarosodása következtében a szlovákok végleg paraszti (saját nemesség nélküli, csonka) társadalommá váltak. Ráadásul ez a folyamat – lassabban és ellentmondásosabban ugyan, de – a jobbágyparasztság között is előrehaladt. A felső-magyarországi alaplakosság magyarosodásáról és a panszláv agitációról természetesen a reformkori lapok is tudósítottak.¹⁷ A magyarosodás egyik fő okára, a Felföld-Alföld közötti munkamegosztás következményeire mutatott rá Némethy Pál (kassai evangélikus prédikátor) 1832 elején.¹⁸ Az egyik legárnyaltabb elemzést mégis – egy magát igaz magyar hazafinak valló – evangélikus tót pap adta 1841-ben. Szerinte az evangélikus egyház úri tagjai, akik már egyértelműen magyarok, buzgón fáradoznak a magyar nyelv terjesztésén. A német és a tót köznéphez tartozók is szívesen tanítatják a gyermekeiket magyarul, mert erre szükségük van a kölcsönös érintkezés miatt. A magyar,

¹⁴ A magyarosodás, a nemzeti egység és a nemzeti lét közötti közvetlen kapcsolatot Szontagh Gusztáv 1841. elején a következőképpen látta. „*A' magyarosodás' ügye azonkívül nálunk az egyesülés' ügye is. Hazánk nyelvtékintetben egész Babel, 's ha a' dolgot tovább is egykedvűleg, zsebbe dugott kézzel néznők, a' német v. szláv elem elébb v. utóbb elnyelné nemzetiségünket 's még nevünk is elenyészne a' világ történetében. Nemzetiségünk kérdése tehát, ránk nézve, igazán a' kifejlődés vagy enyészet', élet vagy halál' kérdése.*”

Nemzetiségünk' ügye, 's a' panszlavismus' jelenségei ágost. hitv. felsőbb iskoláinkban. (Sz-g. G.v.) Társalkodó, 1841. január 16. 10. évfolyam, 5. szám, 19.

¹⁵ Egyre többen vannak, akik „*már szívesebben hallják ha Magyaroknak, mintsem ha Tótoknak neveztetnek, sőt az előkelőbb házakból eredtek, ...ha a „Tót” vagy „Tót ember” nevezet...pereg is eleibek a' magyar ajkáról...*” Könyv-kivonás... Tudományos Gyűjtemény, 1824. I. kötet, 122–123.

¹⁶ Gondolatok a tudományról és történelmünkről. In: A szlovákkérdés, 535–536.

¹⁷ Lásd például: Szatócs Károly: A' Panszlavizmus' cseh–szláv hősei Lőcsén. Társalkodó, 9. évf. 92. szám. 1840. november 14. 365–366.; Pillantás a' liptai tót kalendáriumba. (Közli Zelemér Gejza) Társalkodó, 1842. november 9. 11. évfolyam, 90. szám, 359.

¹⁸ Idézzük: „*... széna-takarítás, aratás, egy szóval nyári munkák alkalmokkal, - deszka, zsindey, lécz, abroncs 's más fa- és cserépszerek szolgáltatásokkal, mesterlegénnyek vándorlásokkal, - felsőbb Vármegyénk-is vagy akarják, vagy sem, eltanulják igen könnyen, mint örömmel tapasztalhatjuk, alsóbb Megyéinktől nyelvünket.*” A' Magyar műveltség alacsonyítottása külföldön. Felső Magyar-ország Minerva. 8. évf. 2. füzet, 1. kötet. 1832. első negyed, 102.

német és tót nyelvű hitszónokok közül egyedül a tótok zajonganak a magyar nyelv ellen, de közülük sem mindenki. Sok olyan – hazáját forrón szerető – tót pap van, akik ugyan tótul oktatják híveiket, de őszinte barátai a magyarodásnak. A magyarok elkeseredett ellenfelei tehát egyedül a híveiket tót nyelven oktató „pánszláv papok”.¹⁹

A nem magyar lakosság között kibontakozó asszimilációs folyamat természetesen nem volt olyan egyenes vonalú és zavartalan, mint ahogyan azt a legtöbb tudósító látta, vagy szerette volna látni. Elvértve olyan írások is megjelentek, amelyek a magyarosodás sikertelenségéről számoltak be a műveletlenebb tótok között, vagy bizonyos helyeken egyenesen a magyar lakosság disszimilációjára hívták fel a figyelmet.²⁰ Thaisz András, a „Tudományos Gyűjtemény” szerkesztője szerint például Miskolc, Tokaj, Rimaszombat, Losonc stb. olyan városok voltak, amelyek a legújabb időkben tótosodtak el. A „tót métely” már Pestet, sőt Debrecent, Kecskemétet és Nagykőröst is fenyegeti. Thaisz konklúziója félreérthetetlen volt. „*A' mitől Magyar Országnak 's magának az Uralkodásnak is félnie kell, az a' tót nyelv.*”²¹ A szlovákok magyarrá tételét gyorsítani kell. A magyar nyelv terjesztése és a szlovák nyelvi-nemzeti törekvések hátráltatása tehát elsőrendű nemzeti érdeké vált.

A fenti példák azt is mutatják, hogy a reformkorban létezett egyfajta magyar rangsor a nemzetiségek között. „*A vidéki magyar úr nem nagyon kedvelte a német városi polgárt, de együttesen lenézték a szlovák, a román, a szerb kereskedőt, iparost, parasztot, és valamennyien egyetértettek egyben: gyűlölték a zsidókat*” – írta Hanák Péter.²²

A kiváló magyar történész arra is kitért, hogy a magyar nemzettudatot és nemzetképet, akárcsak a másokról kialakított képet is, a nemesi rétegek határozták meg!²³ A magyar úr hagyományos értékrendjének középpontjában a földbirtoklás, a politizálás, a szolgák, jobbágyok és cselédek feletti uralkodás állt. A nemesi értékrendben nem állt előkelő helyen a kereskedelem, a pénzkölcsönzés, az üzletelés vagy az iparúzés, ellenkezőleg. Ezeket a foglalkozásokat vagy a velük foglalkozó „idegeneket” (rácokat, görögöket, németeket, zsidókat, tótokat) nem

¹⁹ Szózat a 'panszlavizmus' ügyében. Társalkodó, 10. évf. 16. szám. 1841. február 24. 64.

²⁰ Lásd például: Magyarosodás Besztercebányán. Athenaeum, 1841. január 21. 9. szám, 144.; Magda Pál: A' nyelv művelésével hirtelenkedni nem kell. Felső Magyar-Országi Minerva. 1830. november. 6. évfolyam, 4. kötet, 11. füzet, 10. írás

²¹ Az idézetek helye: Thaisz András: Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei Folytatásáról. Tudományos Gyűjtemény, 1825. XI. kötet, 124–126.

²² Hanák 97. – Rónay Jácint 1847-ben így fogalmazott. „*Mondd a magyarnak, hogy német, s Debrecenben, Szegeden – neheztelni fog, egybeült, még fővárosunkban is, valahogy csak megjárja; de nevezd tótnak hazánk bármely zugában, s haragra lobbán. Sokszor tapasztaltam már, hogy hazánkban a német és tót szégyenlé magát annak vallani, de nem akadtam még magyarrá, ki széles e világon örömmel ne mondta volna magát annak.*” Rónay 125.

²³ Hanák 96. – Joggal állapította meg Mindszenty Antal, hogy a magyarok különös és kirívó nemzeti karakterét eredeti tisztaságában a nemesség, valamint a köznép mutatja. Mindszenty Antal: Hazafiúi észrevétel. Sas. 1831. december 27. VIII. kötet, 130.

sokra becsülték.²⁴ A magyar urak képe tehát a tót szolgálókról emiatt sem lehetett pozitív.

Annál is kevésbé, mert ezt a nemesi szemléletet, viselkedést, életvitelt stb. a magyar társadalom alsó csoportjai is átvették. Ezek a – 19. század előtti időkre visszavezethető, magyarországi nemességre jellemző – tulajdonságok tehát a 19. század első felében magyarossá kezdtek válni. A tótok viszont, más paraszti népekhez hasonlóan, egy ideig még megmaradtak régi műveltségi állapotukban. Tovább élő szokásaik, viseleteik, ételeik ezzel „tótosak”, „oláhosak” stb. lettek.²⁵

Érdekes, hogy az úri szemlélet átvétele különösen erős volt a – történelmi magyar állam osztatlan részét képező, az államterület 1/5-ét alkotó – Felföldön, amely társadalmi tekintetben is sajátos régió volt. A török idők emlékeként még mindig igen magas volt a nemesség koncentrációja. A 18. században itt élt az ország nemességének, szélesebb értelemben a privilegizált helyzetű lakosságnak több mint a fele. Közülük ugyan sokan, főleg a vagyonosabbak, az ország magyarlakta, központi területeire költöztek át és elmagyarosodtak, de – birtokaik, eredetük, rokonságuk révén – érzelmileg továbbra is erősen kötődtek a Felföldhöz.²⁶ Dušan Škvarna szerint: „*Ez volt az okok egyike, amiért a magyar nemzeti emancipációs törekvések a 19. században a legkövetkezetesebben a szlovákok ellen irányultak.*”²⁷

A tótok neve, nyelve és ételei

A Magyar Királyság nemzetté válni készülő népeinél, akárcsak Európában máshol is, a 19. század első felében jelentek meg az első etnográfiai, nemzetkarakterológiai munkák. A nemzeti jellem kutatói ezekben megkísérelték összegyűjteni azokat a specifikus vonásokat, megkülönböztető tulajdonságokat, amelyek segítségével megismerhetőnek vagy megrajzolhatóknak vélték a saját nemzet, illetve az idegen nemzetek karakterét, jellemét, viselkedését, szokásait, életmódját. Munkáikban keveredtek a többnyire reális megfigyelések, tudományos tapasztalatok az előítéletekkel, a leegyszerűsítő, általánosító, sztereotip szemlélettel, más nyelvek, kultúrák, szokások, nemzeti törekvések lenézésével vagy rossz színben való feltűntetésével.

A Magyar Királyság északi vármegyéiben élő szlovák lakosságot a reformkori magyar lapok különbözőképpen nevezték: „Trencsén, Árva, Liptó stb. megyében élő szlávok”, „felső-magyarországi szlávok”, „cseh-szlávok”, „magyar szlávok”, „szláv-magyarok”, „magyar szlávok”, „pannóniai tótok”, „magyarországi

²⁴ Hanák 96.

²⁵ Kósa László. Néphagyományunk évszázadai. Magvető, Bp. 1976. 48. – Ugyancsak Kósa írja, hogy a magyar, az erdélyi román, a ruszin, a szlovák és a horvát kultúra archaikus rétegei igen közel álltak egymáshoz, számos azonosságot mutattak. (47.) „*A szlovák népi kultúra fejlődése pedig annyira együtt haladt a magyaréval, hogy a hasonlóság ma is a legszorosabb mindkettőjük oldaláról nézve.*” 48.

²⁶ Škvarna 14.; Krátke dejiny Slovenska. Academic Electronic Press, Bratislava. 2003. 186.

²⁷ Ugyanott.

tótok” stb. A szláv és a tót megnevezések gyakran egymás szinonimái voltak.²⁸ Ugyanakkor – a Tótországnak nevezett – Szlavónia délszláv lakosságát, vagy – legszűkebb értelemben – a felső-magyarországi szlovákokat is jelölhették.²⁹ Egyes publicisták a tót kifejezést az egykori gótok, gepidák nyomán a thiot, thuat szóval is magyarázták.

Hosszú ideig egyik megnevezés sem volt bántó vagy sértő. Az oláhhoz (románhoz) vagy a ráchoz (szerbhez) hasonlóan nép-, illetve etnikai nevek voltak. A fordulat a 18. század vége táján következett be, amikor a tót szó kezdett lenéző, negatív töltetet is kapni. Erre már 1790-ben, tehát a magyar nyelvi-kulturális törekvések kezdetén is akadt példa. A „Mindenes Gyűjtemény” arról írt, hogy a tótok nem örömmel hallják ezt a nevet. Inkább azt szeretik, ha magyarnak hívják őket.³⁰ A „Tudományos Gyűjtemény” 1828-as számában található magyar népdal, valamint annak magyarázata is ezt mutatja.

*„Nyisd ki, Babám, az ajtót!
Magyar van ittkün, nem Tót.
Jaj! Beh soká nyitod ki;
Mintha nem tudnád, hogy ki.”*

Apáthi Kiss Sámuel mentegetőző magyarázata szerint a tót szó csak a rím kedvéért került oda. Ám – s ez a lényeg – a magyar nemesi, nemzeti büszkeség kifejeződését látta benne.³¹

Ebben teljesen igaza volt, hiszen a szlovákok megítélése is a nemesi nemzet-felfogás hódításelméletére épült. Egyrészt tehát még a leghevesebb magyarosítók sem vonták kétségbe a tótok magyarokétól régibb birtokjogát, vagyis azt, hogy már a honfoglalás előtt a térségben éltek.³² Másrészt azonban megkérdőjelezték vagy tagadták a szláv/szlovák nemzeti törekvések és tudat legfontosabb alapját: egy tót királyság létezését „éjszaki Pannoniában” a honfoglalás előtt. Orosz László szerint se nyoma, se történeti valóságalapja nincs annak, hogy Felső-Magyarország szlávok által lakott vármegyéiben valaha létezett volna

²⁸ A „rég Magyaroknak szokások volt a’ Karpathusi bértzektől fogva egészen a’ földközi tengerig meghódított Sláv gyökér hangzattal élő nemzetségeket Tótoknak... mondani...” – írta Kossics József 1827-ben. A magyarnak „Tót a’ Pannoniai Slovák; Tót az Illyriumi Slavonus; Tót a’ Vandalus” stb. Kossics József: Vannak-e Magyar Országban Vandalusok. Tudományos Gyűjtemény, 1827. VI. kötet, 75.

²⁹ Bővebben lásd: A szlovák nemzeti tudat 17–18. századi előzményei, nemzetelmélet problémái. In: Kiss 2005. 19.

³⁰ Mindenes Gyűjtemény, VII. kötet. Kelt 1790-ben, Boldogasszony havának 23. napján, 102–103.

³¹ N. Apáthi Kiss Sámuel: A’ népdalokról. Tudományos Gyűjtemény, 1828. XI. kötet, 102.

³² „Minden ép-eszü magyar, a’ rokon szláv nemzet’ régiségét, történeti nagyságát, mivelődési fokát zszivesen elismeri – mondta beiktató beszédében az evangélikus egyház főfelügyelőjévé választott, bösz magyarosító hírében álló gróf Zay Károly 1840 szeptemberében -, sőt azt is, hogy a’ szlávok honunk ’ első szülöttei, ’s a’ magyarok’ birtokjoga csak diadaluk’ jutalma.” Beszéd, melyet csömöri Zay Károly gróf a’ magyarországi ágost. vallás-követők’ főfelügyelőjévé lett választásakor tartott, Pesten septemb. 10kén 1840. Társalkodó, 1840. szeptember 10. 9. évfolyam, 75. szám, 298.

önálló tót királyság, vagy, hogy Szvatopluk valaha Pannónia ura lett volna.³³ Az ismeretlen szerző hangja kimondottan fenyegető volt: „*vége tudatni kell azt véletek, Szvatopluk és Moimir’ országa fel nem állhat a’ magyar állodalom’ felforgatása nélkül. Ha röpiratokban ennek jogos fennállását feszegetni merészlitek... még egy lépés, ’s a’ tett’ mezején álltok ’s akkor... a’ büntető törvényszék’ hatálya következik.*”³⁴

Egy másik, Bárándy álnevű szerző minden bizonnyal a lényegre tapintott, amikor a népek nemzeti karaktere és nemzeti történelmük között szoros összefüggést látott. Az elfogulatlan történelemkutató „*egy nép nemzeti characterét annak nemzeti történetében tanulja*” – írta. A 907. augusztusi pozsonyi csatában a magyarok győzelmének, illetve a németek és a szlávok megsemmisítő vereségének sorsdöntő jelentősége lett. A magyarok nemzeti történelme tulajdonképpen Szvatopluk birodalmának megszűnésével kezdődik!³⁵ A határozott állítás mögött ott rejtőzött a kimondatlan gondolat: Szvatopluk államának megszűnésével megszűnt a tótok nemzeti történelme és nemzetisége is. Elveszítették a további szláv történet fonálát. Ezért van az, hogy a cseh-szláv érdekek védelmezői és propagálói nem arra figyelnek, ami 907 után történt. A 19. századból a 9. századba nyúlnak vissza, és „*azt hiszik, hogy ők még mai nap is mint nagymorva alattvalók lakoznak Magyarországon e’ részében... Ezer esztendővel elkésve jöttek a’ világra. 841-ik évben szerencsájüket teheték volna; 1841ben ne moze bit (nem lehetséges – K. L.)!*”³⁶ A történelem nélküli tótoknak tehát nincs saját nemzeti karakterük, mivel nincs saját államiságuk, és erre épülő történelmük. Népi-ségük van, de nemzetiségük nem lehet.

A magyarosítás túlzó hívei (akiket a szlovák nemzetébresztők „magyarománok”-nak neveztek) tagadták a szerződéselméletet is. A „pánszlávok” vagy „szlavománok” (a magyarosítók így hívták a szláv/szlovák érdekek túlzó védelmezőit) ugyanis újból felkaroltak ezt a 18. századi teóriát. Eszerint a Kárpát-medencében élő szlávok a magyar honfoglalókkal egyenjogú szerződést kötöttek, a magyarok egyenrangú partnereivé váltak a közös hazában. Bárándy legfeljebb csak azt ismerte el, hogy a hódító magyarok a szláv előkelőket is befogadták a natio hungaricába. Ellenben a meghódított nagymorvaiak tömegeit örökös rabszolgáikká tették. A győztes magyarok és a legyőzött szlávok közötti szerződésnek vagy egyezségnek, amellyel a Kárpátokat a szlávok kizárólagos

³³ Pillantás Magyarország állapotjára a’ nemzeti nyelv szempontjából. (Orosz László) Századunk, 1841. június 28. 4. évfolyam, 51–52. szám, 397., illetve 396.

³⁴ Irodalom. Athenaeum, 1842. október 11. 6. évfolyam, 44. szám, 348.

³⁵ Bárándy. Magyarismus többféle maniak elleni harcában. Századunk, 1841. október 21. 4. évfolyam, 85. szám, 792.

³⁶ Az idézetek helye: ugyanott, 661., 718. – Érdekes és elgondolkodtató, hogy a 20. század elején Julius Botto révén a szlovák történetírásban is megjelent ez a gondolat. Botto szerint a morva birodalom bukása, illetve I. István trónra lépése utáni „végzetes idők”-ben a szlovákok politikai szerepe megszűnt, a szlovák nemzet sok évszázados álomba, egyfajta történelmi nemléte állapotba került, egészen a 18. század végéig. Kiss László. A szlovák–magyar viszony megítélése a szlovák történetírásban. In: Kiss 2005. 186. – Lásd még: Julius Botto: Slováci. Výchyn ich národného povedomia. Druhé, nezmenené vydanie. Turčiansky Sv. Martin. 1923.

tulajdonába engedték volna át, a történelemben vagy a törvénykönyvekben nyoma sincs.³⁷ A meghódított tótok (szlávok) nem a hódító magyarok szövetségesei, hanem alávetett szolgálói lettek.

A reformkori magyar lapok a tót és a szláv nép-, illetve etnikai nevet előszoretettel magyarázták a (rab)szolgasággal. A helyzetüket megkönnyítette, hogy a latin S(c)lavust szolgának, de rabszolgának is lehetett fordítani.³⁸ Mégsem egyszerű fordítási problémáról volt itt szó. Az a régi szemlélet élt tovább, amelyet Szirmay Antal így örökített meg. „*Adgyon Isten minden jót, tele légyen mint a' pintze, mint a' bót, ne légyen a' ruhánkon semmi némű fölt, szolgállyon a' Magyarinak Oláh, és a' Tót!*”³⁹

A szabadság és a szolgaság, illetve az Alföld és a Felföld szembeállítását a sajtóból és a politikából az irodalomba is behatolt. Jó példa erre – a szlovák gyökerű és 1847-ben Eperjesen tartózkodó – Petőfi Sándor, aki naplójába a következőket jegyezte fel. „*Átaljában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgaságot láttam, s illyenkor... leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét. Oh, felföld! Csak azért emelkednek-e bérceid a felhőkig, hogy annál inkább szembetűnjék lakóid görnyedezése?...*”⁴⁰

A szlávok tót nevének részletes, „tudományos” igényű magyarázatát – Jerney János: „A' szlávok' tót nevééről” című írására reflektálva⁴¹ – Kállay Ferenc végezte el 1843–1844-ben. Meglátása szerint tagadhatatlanul gúnyszóról van szó. Az viszont kétséges, hogy a szlávok Pannónia őslakói voltak. A 9. században Csehország és Morvaország (Marahania), „*mellynek nagyobb része Dobrowszki szerint Magyarországon volt*”, nem volt független. A német császárok vazallsai voltak. Kállay ezért lehetségesnek tartotta, hogy a Szvatopluk országát elfoglaló magyarok azt német birtoknak, a szláv fejedelmeket pedig német vazallsoknak tekintették. Ezért „*a' meghódított sláv lakosokat tótoknak nevezgették mint németeknek alattvalóit...*”. A tót szó tehát „*csak a' deut, vagy teut német név változtatása...*”⁴² Azt sem tartotta kizártnak, hogy a tót nevet a magyarok Ázsiából hozták magukkal. Témánk szempontjából azonban Kállay konklúziója

³⁷ Ugyanott, 764.

³⁸ Edvi Illés Pál szerint például az Ázsiából érkező, honfoglaló magyarok az itt talált lakosokat „*hadi erővel meghódították, és vagy odább nyomták a' kárpáti helgyek völgyek közé, magok pedig barmaikkal a' szép róna legelőket elfoglalván; vagy rab-szolgáikká tették őket...*” A hódítók mind nemesek voltak. „*De laktak köztük számos rabszolgák... A rabszolgák (szlávok) olyan emberek voltak, kiket vagy hadban fogtak el..., vagy pénzen vásároltak meg.*” Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a legszükségesebb tudományok összessége. Buda, 1838. Második, javított és bővített kiadás, 92–93., 118.

³⁹ Szirmay Antal: *Hungaria in Parabolis, sive Commentari in adagia, et dicteria Hungarorum, per Antonium Szirmay...* Edidit Martinus Georg. Kovachich ad Josephum Benedictum Kondé Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae 1804. 60.

⁴⁰ Petőfi Sándor: *Útirajzok*. Helikon, Bp. 1987. 12.

⁴¹ Jerney János: A' szlávok' tót nevééről. *Tudománytár. Új folyam* – Hatodik év, 1843. november, 259–268.

⁴² Kállay Ferencz: még is a' slávok' tót nevééről. *Tudománytár. Új folyam*, hetedik év. 1844. január, 45–46.

az igazán fontos: „a' *sláv* szó is annyi mint *tót*, azaz *szolga*, tehát a' *sláv*, vagy *szláv* csak merő átfordítása a' *tót* névnek.”⁴³ Hosszú tanulmánya végén érintőlegesen a szlovák szó magyarázatára is kitért. Cseh, német és orosz filológusok nyomán azt a szláv szinonimájának tartotta. A szlávok egy nyelven beszélő, egymás szavát (slovo – K. L.) megértő emberek (tscheloweck, tzelowek stb.), azaz szlovákok voltak.⁴⁴

A reformkori magyar lapokból az is kiderül, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – nem szlovákoknak nevezték őket. 1817-ben Rumi Károly György a szlovák szót így magyarázta: „...*hajdan a Slav és Német származású Népek igen gyakran össze vegyültek egymással, 's magok között azokat, a' kikkel szóllani nem tudtak, 'Slovák'oknak, a' kikkel pedig szóllani nem tudtak, 'Niemeck'eknek az az Némáknak hitták*”.⁴⁵ Két évvel később Bitnics professzor a „felső Magyarországi tótok” nyelvét (a lengyel, cseh, morva és sziléziai mellett) különálló nyugati szláv nyelvnek tekintette, magát a népet (zárójelbe téve) „Slovák”-nak nevezte. Csaplovics János (Ján Čaplovič) 1822-ben megjelent etnográfiai értekezése kiemelte, hogy: „*Szlavákok, vagy Tótok; Magyar ország legrégebb lakosai, 's a' néhai hatalmas morva országnak maradványai. Ők e' földön minden többieknél hamarabb laktak és régen a' Magyarok bejövetele előtt bírták e' földet*.” Kossics József 1827-es írása is említést tett „Slovákok”-ról, illetve „Pannóniai Slovák”-okról, akiket a magyarok meghódítottak.⁴⁶

A fenti példákat is figyelembe véve megállapítható, hogy a szlovák kifejezés a magyar szerzők írásaiban csak elvétve – főleg az 1810/1820-as években, vagyis a modern nemzetfelfogás kialakulása előtt – fordult elő. Akkor is többnyire szláv kötődésű vagy többes identitású szerzők használták, vagy pedig olyan személyek, akik még a feudális nemzetfelfogás talaján álltak. A szlovák szó többnyire történelmi, politikai, nyelvi-politikai kontextusban bukkant fel: a magyaroktól régebb lakosok, meghódítottak, nyelvük a többi szláv nyelvvel egyenrangú stb.

A liberális nemzettudat megszilárdulása után a magyar szerzők továbbra is a tóthoz ragaszkodtak. Ez nem volt véletlen. A szlovák nemzeti tudat kialakulásával párhuzamosan a tót népből (etnikumból) lassan szlovák (az oláh, rác etnikumból pedig román, szerb) nemzet lett. A magyarok számára viszont – a már ismert okok miatt – a tót (az oláh, a rác) továbbra is etnikum, nép, illetve etnikai vagy népnév maradt. Persze a reformkor előestéjén sem volt teljesen egysíkú a magyar álláspont. Az identitásában bizonytalan Rumi Károly például azt hiányolta, hogy a pozsonyi líceum tót diákjai a vizsgán nem tót anyanyelvükön

⁴³ Kállay Ferencz: még is a' slávok' tót nevérol. Tudománytár. Új folyam, hatodik év. 1843. december, 340.

⁴⁴ Ugyanott, 355.

⁴⁵ Rumi Károly: Historiai vizsgálódások, és vélemények a' Gothok, Scythák, Bolgárok és Magyarok' eredetiről. Tudományos Gyűjtemény, 1817. VI. kötet, 34.

⁴⁶ Sorrendben lásd: 'A Vass és Szala Vármegyei Tótokról. (Szomb. Prof. Bitnics) Tudományos Gyűjtemény, 1819. III. kötet, 59–60.; Csaplovics János: Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. Tudományos Gyűjtemény, 1822. III. kötet, 52.; Vannak-e Magyar Országban Vandalusok. (Kossics József) Tudományos Gyűjtemény, 1827. VI. kötet, 74–75.

beszélnek. Thaisz András elismeréssel szólt a jókedvű, eleven eszű, poétikai nemzet, a szláv szép ritmusú nyelvéről, amelyen Ján Kollár „Slávy dcerá”-ja is megszólalt. Természetesen akadtak más példák is. Egy névtelen szerző durván kirohant a „kaszás és robotoló nyelv”-nek titulált szlovák népnyelv ellen. Úgy látta, hogy Magyarországon és Erdélyben a nyelvi és a nemzeti elsőbbség kizárólag a magyart, a győzedelmes urat, nem pedig a tót zsellért illeti meg.⁴⁷

Erre a nyelvi kettősségre már a 18. században felfigyelt Bél Mátyás (Matej Bel). A Pozsony megyében élő szlovákokról a következőket írta. „*Nyelvük a csehekéhez van legközelebb, lágy és sok finomsággal van tele...A nemes származásúaké, valamint a polgároké sok szépséget mutat föl...Durva a parasztok szája és szava, esetlen a hanghordozásuk, ami különösen elcsúfítja a beszédet.*”⁴⁸ A reformkori magyarok is durvának és darabosnak tartották – Leska István szerint igaztalanul – a szlovák népnyelvet. Ezeknek a jelzőknek viszont már pejoratív csengésük és töltetük volt.

1811-ben Döbrentei Gábor a tót nyelv kiműveletlenségét bírálta, s azt, hogy néhány könyvtől eltekintve, „*annyi tudós munkájok sincsen, mint a 'Magyar-nyelvnek vagon Grammatikája.*”⁴⁹ 1825-ben Thaisz Endre részrehajlás nélkül kívánt a témához nyúlni. Az egykori, hatalmas szláv nyelvről és a csehről jó véleménye volt. Ellenben a tót „*nem nyelv és semmi culturát nem érdemel, mert minden Vármegyében... legalább háromféle; 's nem is írásbeli nyelv, inkább arra való, hogy minden erőszak nélkül kiirtassék...*”. Sokan beszélnek ugyan, de ha „*valaki a' köznépnél feljebb emelkedik a' műveltségben, vagy a' Német, vagy a' Magyar nyelvet választja nyelvének, vagy Deák marad örökösen...*”⁵⁰

A magyar lapok tudósítói a tót/szláv nyelvet nemcsak a pallérozatlansága, kiműveletlensége miatt bírálták, hanem furcsa, csúnya hangzása miatt is. Többnyire abból indultak ki, amiből az egri földmérő is, aki szerint „*egy nyelv szépségét a magánhangzók és a mássalhangzók aránya dönti el*”. Az olasz tehát nagyon szép, lágy nyelv. Nem marad el mögötte a magyar sem, amely „*a legtökéletesebb nyelv, olyan, mint a kipalléroztatlan arany*”.⁵¹ A szláv és a tót nyelv viszont nem szép, mert a mássalhangzó torlódás elcsúfítja a hangzását.

⁴⁷ Magyarománok és szlavománok. A „magyarosítók” álláspontja a reformkori magyar–szlovák nyelvharcban. In: Kiss 2005. 52., 54–55.

⁴⁸ Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé. Szépirodalmi, Bp. 1984. 233–234. (A továbbiakban: Bél)

⁴⁹ Sorrendben lásd: Megtáfolások és Igazítások. Észrevételek és Megjegyzések a' Tudományos Gyűjteményhez. (Leska István) Tudományos Gyűjtemény, 1820. V. kötet, 122. Döbrentei Gábor: A' Magyar-nyelv. (Ezen írás még 1811-ben készült.) Felső-Magyarországi Minerva. 1828. második negyedév, hatodik füzet, 13. szám, 1742.

⁵⁰ Thaisz Endre: Elme-futtatás a' Magyar Nyelv' becsüléséről. Felső-Magyarországi Minerva, 1825. december, 12. füzet, 487. – A biblikus csehről a következőt írta: „*a' nyelv szép, hajlékony, philosophiai 's kellemetes; - de hólt, - 's így vétek volna felkölteni a' halottak közül*”. Ugyanott.

⁵¹ Udvardy János: A' magyar nyelv' ügyében. Felső Magyar-Országi Minerva, 1832. 8. évfolyam, 3. kötet, 7. füzet, 4. írás. 511–513. Lásd még: Skolka András: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása. In: A nemzetiségek néprajzi felfedezői. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. Akadémiai, Bp. 2006. 155–156.

Vörösmarty Mihály egy – máig kiadatlan – gúnyversében éppen emiatt bírálta a tótok nyelvét. Az okot Juraj Rohoni (Rohonyi György) magyarellenes gúnyverse szolgáltatta, amelyet Ján Kollár Zágrábban jelentetett meg az 1830-as évek közepén. A szlovák evangélikus lelkész ebben a magyarokat, a magyarok nyelvét becsmérelte, a szlávokat, a szláv/tót nemzetet pedig dicsőítette. Azt állította, hogy ha a magyar nyelvből a szláv eredetű szavak kimaradnának, a magyarok csak ugatni tudnának. Vörösmarty egy hasonlóan kemény versben válaszolt:

*„Azt mondod: ha magyar szóból a
tót kimaradna,
Szólalni nem tudván, bögene a' ki
Magyar.
Hogy lehet az? Te egészen tót csak
Bőgeni tudsz, és
Medve hazádban nem hallani
Emberi szót. –
„Krk, Szmr, prszt – „Ne üvöls!
Mert elfűlsz tőle a bögyödből
A zab, melyet evél – vissza böfögve
Meg öl.”⁵²*

Vörösmarty a szlovákok étkezési szokásait is gúnyolta, amikor zabevéssel vádolta őket. A reformkorban egyre negatívabbá váló szlovák-kép egyik fontos komponensét ugyanis a tótok magyarokétól eltérő ételei jelentették. Az alföldi magyaroknak a búza volt az elsőszámú kenyérgabonájuk, amely a főleg az ország középső – laposabb, melegebb magyarlakta – területein termett. Az igénytelenebb zab, árpa, rozs, köles (vagy a krumpli) takarmánygabonának számítottak. A búzában szűkölködő felföldi tótok és a ruszinok számára viszont alapvető táplálékok voltak. Kenyeret, lepényt, kásaételeket készítettek belőlük. Így – már jóval a reformkor előtt – kialakult a fehér búzakenyeret, zsíros szalonnát és sertés- vagy marhahúst fogyasztó, tokaji bort ivó, „gazdag” magyarok pozitív képe. Ez a leegyszerűsítő, általánosító kép éles ellentétben állt az állati takarmányokat fogyasztó, „szegény” tótok negatív megítélésével.

A korabeli magyar szemléletben ugyanis az ételek, gabonák különbözősége nemzeti értékkülönbségekké szélesedett, s a tótok emberi voltának – nem szó szerint értendő – megkérdőjelezéséhez vezetett! Rövidre zárt kapcsolat keletkezett az ételek minősége és az azokat fogyasztó népek, ez esetben a szlovákok nemzeti karaktere között. Nem csoda, ha továbbra is tartotta magát a „pokoli eredetű közmondás”: „a tót nem ember, a bot nem fegyver, a kása nem étel”.⁵³

⁵² Tverdota György: Vörösmarty Bábel-tornya. In: Száz rejtély a magyar irodalomból. Gesta, Bp. 1996. 77.

⁵³ Ezzel a problémával az utóbbi időben két ízben is részletesen foglalkoztunk. Lásd: „A tót nem ember, kása nem étel”. Adalékok a reformkori magyarok szlovákokról alkotott képéhez. In: MI/Más Konferencia 2008. Gondolatok a toleranciáról. Amerikanisztika Tanszék, Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 2009. 185–191. Každodenné jedlá – národné predsudky v reformnej dobe. (Hétköznapi ételek – nemzeti előítéletek a reformkorban.) In: Acta Historica

A tótok foglalkozása és jelleme

A Felföld mostoha éghajlati és talajadottságai valóban nem kedveztek a földművelésnek és állattartásnak, amelyek a magyarok fő foglalkozásai voltak. A kialakuló magyar nemzeti értékrendben az ezektől eltérő tevékenységek – iparúzés, vándorkereskedés (fa- és cserépszerszökökkel, házi szöttesekkel, sáfránnyal, olajjal, gyolccsal, csipkével, viasszal, üveggel, dróttal, vajjal, sajttal stb.), fakitermelés, erdőgazdálkodás, fatermék- és cserépedény készítés, tutajozás, mezőgazdasági idénymunka, juhtartás, sajt- és vajkészítés, pálinkafőzés stb. – nem voltak olyan megbecsültek, értékesek. A tótok tehát ebből a szempontból is „mások” voltak, így ezek a másságaik is beépültek a róluk alkotott képbe.

Annak idején már Bél Mátyás (Matej Bel) azt írta, hogy „*a földművelésen kívül... olyan munkákba fognak, amiket másutt nem könnyen sorolnak a parasztok foglalkozásai közé. Olyan mesterségeket űznek ugyanis, amelyeket annak a helységnek adottságai hoznak magukkal, ahol élnek*”: asztalosok, zsidely- és deszka-, hordó-, láda- és cserépedény készítő, vándorárusok. A használati tárgyaikat szekereken viszik a majdnem tisztán magyarok által lakott déli területekre, ahonnan annyi gabonát, szalonnát, almát, kendert, főzelékfélét visznek haza, amennyi az eladott edényekbe befér.⁵⁴

Ezt a – természetföldrajzi adottságokból fakadó – nagy táji munkamegosztást Fényes Elek több észak-magyarországi vármegye kapcsán is megemlíti.⁵⁵ A tótokat már egy 19. század eleji írás is szorgalmas házi kereskedőknek tartotta.⁵⁶ Fényes leírása az Árva megyében élőkről – kis megszorítással – más északi megyék lakóira is kiterjeszhető. „*Az árvai nép igen szorgalmatos és munkás, földjeit nagy gonddal miveli, 's úgy szólván még a' kösziklákon is természet zabot; nyáron ezereként jár a' Tisza és Duna környékeire – kaszálni, aratni, vagy szőlőt munkálni; – tehenének, juhának tejéből vaját, sajtot, turót csinál; Derék fenyves erdejeket is jól használják: mert...ebből szálfaikat, léczeket, deszkákat, karókat, zsidelyeket, fa edényeket csinálnak, ezeket...a' Vág vizére, onnan Komáromba Pestre szállítják. Fő kikötőhely... Kralován, a' Vág és Árva vize' öszve ömlésénél.*”⁵⁷ A Liptó megyeiek néha még Törökországba is szállítottak fát. A hajózáson és a fakereskedésen kívül „*számos család keresi élelmét fuvarozással;*

Neosoliensia. Odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. 2008/11. 169–175.

⁵⁴ Bél 292.

⁵⁵ Idézzük: „*minthogy az északi rész épen abban szükölködik, a' miben a déli résznek bősége van és viszont. Így a' felföld viszen le deszkákat, szálfaikat, faeszközöket, rezet, vasat, cserépedényt, gyümölcsöt; 's veszen érte az alföldön gabonát, sertést, marhát, bort, kendert, dohányt.*” Fényes Elek: Magyar Országának, 's a' hozzá tartozó tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Második kötet. Pest, 1837. 80.

⁵⁶ Olyan emberek ők, „*a' kik az egész országot, még a' külföldet is el járnak sáfránnyal, külömbfélé olajjal, kivált krumputztal, gyoltsal, tsipkével, szitaszerrel, viasszal, üveggel, takátsbordával, szitákkal, dróttal, vajjal, sajttal sat.*” Idézi Liszka József: Kultúrák találkozása. Adalékok a magyar–szlovák etnokulturális kapcsolatok ismeretéhez. Regió, 1990/3. 223.

⁵⁷ Fényes Elek: Magyar Országának, 's a' hozzá tartozó tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Második kötet. Pest, 1837. 9.

a' revúciaiaknak még asszonyai is lóháton járnak Besztercebányára, 's oda vaját, borjút vivén, kenyeret hoznak vissza."⁵⁸

Nem csoda, ha a reformkori magyarok a szlovák jellem egyik legállandóbb elemének a szorgalmat tartották. A szlovákok – tapasztalatokon, megfigyeléseken alapuló vagy előítéletes – képe keveredett a szlávok általános leírásával, J. G. Herderék, P. J. Šafárikék idealizált szláv-képével. Herder „Ideen”-je szorgalmas, építő, kereskedő, béketűrő és nyugalmat szerető népnek írta le őket. Šafárik a szlávok alapvető jellemvonásának a vallásos gondolkodást, a munkaszeretetet, az őszinte és naiv vidámságot, valamint az anyanyelv szeretetét tartotta. Ján Kollár tulajdonképpen nem tett mást, mint hogy a szláv nemzet jó tulajdonságait átvitte a szlovákokra. Ezek: vallásosság, szorgalmas dolgosság, ártatlan vidámság, a saját nyelv szeretete, türelmesség, valamint szemérem és tisztaság, szelídség, igénytelenség, háziasság, barátságosság.⁵⁹ Elgondolkodtató, mivel erőteljes folytonosságra utal, hogy a fenti vonások közül már Bél Mátyás/Matej Bel kiemelte a (magas termetű és erős) szlovákok munkabírását, szorgalmát, dolgosságát és jókedvét.⁶⁰

Az 1834-ben megjelent „Közhasznu Esmeretek Tára...” 11. kötete a szlávokat így jellemezte. A szláv általában „bátor lelkű, élénk és vendégszerető. Nemzeti erkölcsseit 's népi dicsőségét szereti, de az ivást is; szorgalmatos, okos.”⁶¹ Ebben az évben vetette papírra Kossovics Károly a bányavárosi élményeit, amelyekben a szlovákok jellemére is kitért. „A' nép mint közönségesen a' hegylakosok, vitor, ép-alkatú, 's eleven arczzsinű, egyszerű-erkölcsű, majdnem vakbuzgalmig vallásos, munkás szorgalmú, fő keresetje a' fuvar, a' bányászat-hoz tartozó soknemű munkás foglalatosság.”⁶²

Visszatérő motívum volt a tótok nyugodtsága és engedelmessége. „Hazánk tót népe csöndes, nyugott 's engedelmes jellemü...; legyen meg az ő mindennapi kenyere, ő igen örömet közönyös marad az ország ügyei iránt, nemzetiségről nem is álmodozik” – írta a „Pillantás a' liptai tót kalendáriumba” című vitairat álnevű szerzője.⁶³ Ez az engedelmesség Berzsenyi Dániel mezőgazdálkodással foglalkozó könyvében (1833) szolgálai alázatossággá változott. „Bámulva láttam, hogy a karpatusi tót még mast is az embernek kezét-lábát csókolja, s minden csekély ember előtt a földet nyalja”. Nyomorúságos helyzet az, „mikor a sze-

⁵⁸ Ugyanott, 178.

⁵⁹ Sorrendben lásd: J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Gesichte der Menschheit. Deutsche Bibliothek in Berlin (1914), 225. Pavol Jozef Šafárik: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. In: Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Vyd. Východoslovenské vydateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika, Košice. 1992. 44–47. Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965. 186., 191.

⁶⁰ Bél, 234.

⁶¹ Közhasznu esmeretek (!) tára a' Conversations-lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. (Kiad. Wigand Otto), XI. kötet, Pest. 1834. 391.

⁶² Kossovics Károly: Rándulás a' bánya-városokba. Társalkodó, 1835. január 21. 4. évfolyam, 6. szám, 22.

⁶³ Pillantás a' liptai tót kalendáriumba (Közli Zelemér Gejza). Társalkodó, 1842. november 9. 11. évfolyam, 90. szám, 359.

gény paraszt a maga uraival és bíráival még beszélni sem tud”. A költő szerint a hornyákok, szotákok szájalomra méltó külseje belsőjük szomorú állapotát tükrözi.⁶⁴

Befejezésül megállapítható, hogy a reformkori magyar lapok, ha egyáltalán foglalkoztak a tótok karakterével, többnyire rövid és hiányos képet alkottak róluk. Alig született olyan írás, amely átfogóan és objektívan nyúlt volna a témához. Másrészt ez a kép egyre negatívabbá vált, és a reformkor végére nemcsak a sajtóban, hanem a magyar társadalom szélesedő rétegeiben is kezdett gyökereket verni. A szlovák nemzetébresztő értelmiség magyarokról alkotott képe is hasonló változásokon ment át. Ennek vizsgálata azonban már egy másik tanulmány feladata lehet.

Rezümé

A magyarok szlovákokról alkotott képe a reformkorban

A magyar és a szlovák nemzeti tudat kialakulásával párhuzamosan kiéleződtek a nyelvi-kulturális, majd politikai-területi ellentétek. A sok évszázados együttélés viszonylagos toleranciáját felváltotta az intolerancia, egymás törekvéseinek kétségbe vonása, tagadása. A nemzeti ön-képek kialakítása a másokkal való összehasonlítás, a másoktól való elhatárolódás útján történt. A magyarok számára főleg a szlovákok, a szlovákok számára pedig a magyarok lettek az „ellenség”, amellyel szemben meghatározták önmagukat, kialakították pozitív nemzeti önképüket. Az előadó járatlan úton halad, amikor az – egyre sötétebbé váló – szlovák-kép rekonstruálására vállalkozik a reformkori magyar lapok írásai alapján.

Egyrészt arra keresi a választ, hogy miért éppen a – „tótok”-nak nevezett – szlovákok lettek ez az „ök-csoport”? A magyarok önszeretete ugyanúgy szerepet játszott ebben, mint a magyar liberális nemzetfelfogás, az asszimilálódó tótok szláv/csehszláv tudata, „történelem nélküli nép” és csonka, nem nemesi társadalom volta, az evangélikus lelkészek „pánszláv agitáció”-ja, a – szlovák-képet is alakító – magyar vagy magyarosodó nemesek Felföldhöz való erős érzelmi kötődése.

Az előadó másrészt azt is bemutatja, hogy a hódításelméletre támaszkodó magyar nemzetfelfogás képviselői miért éppen a szláv/cseh-szláv/szlovák tudat legfontosabb állami-történelmi alapját támadták, különösen a németek és a szlávok 907. évi megsemmisítő pozsonyi veresége után. A már pejoratív töltetű tót és a szláv népvévet többnyire a (rab)szolgasággal magyarázták, mássalhangzókkal teli nyelvüket is bírálták. Rövidre zárt kapcsolatot tételeztek fel az állati eledeleket (árpát, kölest, zabot stb.) fogyasztó „kásaevő tótok” étel- és nemzeti karakterük között. Arra is kitér, hogy a reformkori írások hogyan vélekedtek a szlovákok jellegzetes foglalkozásairól. A szlovák jellem alapvonásai között szerepelt a szorgalom, az (együgyűséggel és jámborsággal határos) békés természet, valamint a (szolgai alázatossággal keveredő) engedelmesség.

Összességében a reformkori magyar lapok tótokról, a tótok nemzeti karakteréről kialakított – tapasztalati alapokon nyugvó – képe meglehetősen hiányos, egyoldalú és nemzetileg elfogult volt. Ráadásul a szerzők szemlélete, amint azt Fényes Elek tudomá-

⁶⁴ Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól, 7., 11. <http://mek.oszk.hu/00600/00613/00613.htm> (Utolsó látogatás: 2009. 09 17.)

nyos írásai is mutatják, jelentős változáson ment át a magyar nemzeti tudat erősödésével. Nem csoda, ha a szlovák-kép, akárcsak a szlovákok magyar-képe is, a 19. század közepére egyre negatívabbá vált.

Resumé

Obraz Slovákov u Maďarov v období reforiem

Paralelne s formovaním maďarského a slovenského národného povedomia sa vyostrieli jazykovo-kultúrne a následne politicko-územné rozpory. Relatívnu toleranciu stáročného spolužitia vystriedala intolerancia, vzájomné spochybňovanie, resp. odmietanie svojich úsílí. Vytvorenie vlastných národných obrazov a vyrovnanie s druhými sa udialo cestou vymedzenia voči ostatným. Pre Maďarov sa stali „nepriateľom“, voči ktorému sa vymedzili, vytvorili svoj vlastný pozitívny národný obraz, Slováci, pre Slovákov zas Maďari. Prednášateľ napreduje nevychodenou cestou, keď sa odhodláva na rekonštrukciu – čoraz temnejšieho – obrazu Slovákov na základe článkov uhorských novín z reformného obdobia.

Jednak hľadá odpoveď na otázku, prečo práve Slováci, nazývaní „Tóti“, sa stali tou „nepriateľskou skupinou“? Svoju úlohu v tom zohrala rovnako samoľúbosť Maďarov ako aj maďarské liberálne poňatie národa, slovanské/česko-slovanské/slovenský povedomie asimilovaných Slovákov, ich existencia ako „ľudu bez histórie“ a torzovitej nešľachtickej spoločnosti, „panslavistická agitácia“ evanjelických duchovných, silné citové upínanie sa maďarských, resp. maďarizovaných šľachticov – rovnako spoluvytvárajúcich slovenský obraz – k územiu „Felföld“ (Slovenska).

Prednášateľ tiež vysvetľuje, prečo predstavitelia maďarského národného povedomia opierajúci sa o „dobyvateľskú teóriu“ útočili práve na najdôležitejší štátno-historický fundament slovanského/slovenského povedomia, a to najmä po zničujúcej bratislavskej porážke Nemcov a Slovanov v roku 907. Etnonymá „Tót“ (už s pejoratívnym nádychom) a „Sláv“ zväčša vysvetľovali otroctvom, odsudzovali aj ich reč plnú spoluhlások. Medzi jedlami „kašojedáckych Tótov“ požívajúcich zvieracie pokrmy (jačmeň, proso, ovos atď.) a ich národným charakterom videli súvis. Pojednáva aj o tom, v akom duchu sa články z reformného obdobia zmieňovali o typických povolaniach Slovákov. Medzi charakterovými črtami Slovákov sa takto objavuje usilovnosť, mierna povaha (hraničiaca so sprostosťou a krotkosťou) ako aj poslušnosťou (miešajúca sa so služobníckou úslužnosťou).

Ak to zhrnieme, obraz, ktorý o Slovákoch a ich národnom charaktere – vychádzajúc zo skúseností – vytvorili uhorské noviny v období reforiem, bol mimoriadne neúplný, jednostranný a národnostne predpojatý. Navyše názory autorov, ako to dokazujú aj odborné články Alexeja Fényesa, s posilňovaním maďarského národného povedomia prechádzali radikálnymi zmenami. Preto niet divu, ak sa obraz Slovákov u Maďarov stáva v priebehu 19. storočia (najmä k jeho polovici) do čoraz negatívnejšieho svetla.

Summary

The image of the Slovaks among the Hungarians in the reform era

The author passed along an unbeaten way when he endeavoured to reconstruct the image of the Slovaks among the Hungarians of the reform era on the basis of articles published in Hungarian newspapers of the time. He was looking for answers to several important questions. Why was it exactly the Slovaks – named also the “Tóts” – who become the so-called “they” group contrary to which Hungarians developed their positive national self-image? Moreover, why did they attack the state- or historical bases of Slavic/Slovak identity? Why did they establish direct relations between the dishes of the Slovaks – consuming “fodder” – and their national characteristics? Finally, the author describes the opinion of the Hungarians about the typical occupations as well as the personal character of Slovak people.

The present study reveals that the image of the Slovaks appearing in Hungarian newspapers of the reform era was deficient, one-sided and nationally prejudiced.